

УДК 332.3:504

ВЕДЕННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА З ДОТРИМАННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ НОРМАТИВІВ ЯК ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

М. Богіра, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0003-0598-2851

Львівський національний аграрний університет

© М. Богіра, 2020

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2020.01.039>

Богіра М. Ведення землеробства з дотриманням екологічних нормативів як основа збереження земельних ресурсів в Україні

Розглянуто погіршення якісних показників земель сільськогосподарського призначення, що відповідно призвело і до погіршення соціально-економічних показників життя сільського населення за час проведення земельної реформи в Україні. Ці негативні тенденції посилюються із введенням адміністративно-територіальної реформи, відповідно до якої земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності передані у комунальну власність об'єднаних територіальних громад.

Акцентовано увагу на необхідності формування у землевласників і землекористувачів відповідних знань про те, що шлях подальшої інтенсифікації землеробства за допомогою техногенно-хімічних засобів екологічно небезпечний. Землеробство потрібно вести з врахуванням наукових підходів, з використанням досвіду аграріїв розвинутих європейських держав і виконанням вимог щодо раціонального використання та захисту наданих у власність чи в оренду земель від деградації, забезпечувати відтворення їхньої родючості.

Встановлено, що найбільша у світі розораність земель, яку спостерігаємо в Україні, недостатність органічних добрив, надмірне застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, споживацьке ставлення до землі, вузька спеціалізація господарств є основними причинами погіршення якості земель. З огляду на це для збереження якісних показників ґрунту сільськогосподарських угідь рільництво потрібно вести з дотриманням екологічних нормативів, системи землеробства мають бути екологічно безпечні, ґрунтозахисні, енергоощадні й адаптовані до відповідних ґрунтово-кліматичних умов різних регіонів України.

Обґрунтовано, що на сучасному етапі перед людством стоїть питання забезпечення такої взаємодії компонентів системи виробництва, за якої високі темпи економічного зростання та задоволення потреб населення повинні збігатися зі збереженням та відновленням якості довкілля й особливо якості земель сільськогосподарського призначення. Для цього на законодавчому рівні необхідно закріпити положення, відповідно до якого за недотримання цих вимог землекористувачів належить позбавляти права на використання землі.

Ключові слова: екологізація землеробства, земельна реформа, об'єднана територіальна громада, якісні показники ґрунту, земельні відносини.

Bohira M. Arable farming according to the environmental standards as a base for saving land resources in Ukraine

The article is devoted to the study of deterioration of quality indices of agricultural lands, having caused a decline of the socioeconomic indices of rural population's life during the period of the land reform implementation in Ukraine. Those negative tendencies are also fueled by introduction of the administrative-territorial reform, which suggests agricultural land plots of state ownership are delivered to public ownership of amalgamated territorial communities.

A particular attention is paid to the necessity for landowners and land-users to grasp the idea that the further intensification of arable farming by technological-chemical means is ecologically dangerous. Arable farming

should be run with consideration of scientific approaches and experience of the farmers from developed European countries, as well execution of the requirements concerning rational use and protection of the owned and leased land plots from degradation, and reclamation of their fertility.

It is determined that the highest degree of plowing, particular for Ukraine, as well as insufficient amount of organic fertilizers, excessive use of mineral fertilizers and chemical means of plant protection, consumer attitude to land, and narrow specialization of enterprises are the main reasons of land quality deterioration. Thus, to save the quality indices of soil of agricultural lands, arable farming should be run according to the environmental standards, systems of arable farming should be ecologically safe, soil-protective, energy saving, and adopted to the corresponding soil-climatic conditions of the different regions of Ukraine.

The author of the work argues that, at the current stage, the humanity faces the challenge to secure the interaction of the production system components, which would support the correlation of high rates of economic growth and satisfaction of human needs with protection and reclamation of the environmental quality, and particularly quality of agricultural land.

Key words: *greening of arable farming, land reform, amalgamated territorial community, quality indices of soil, land relations.*

Постановка проблеми. Суттєві зміни у розвитку сільських територій, які привнесли земельна та адміністративно-територіальна реформи, в багатьох випадках значно погіршили якісні показники земель сільськогосподарського призначення, а це відповідно призвело і до погіршення соціально-економічних показників життя сільського населення. Ці зміни можуть ще більше поглибитися після зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, якщо не встановити жорсткий контроль за дотриманням екологічних нормативів у веденні рільництва. Особливо це стосується організації використання земель сільськогосподарського призначення в межах об'єднаних територіальних громад, які набувають статусу основних розпорядників землі на своїх територіях.

Змінити підходи до збереження земельних ресурсів, до ведення землеробства з дотриманням екологічних нормативів на території об'єднаних територіальних громад, особливо земель сільськогосподарського призначення, вимагає і розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 року № 60-р «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» (Питання передачі земельних ділянок ..., 2018), адже на будь-якому етапі розвитку суспільства кожна держава робить все, щоб не втратити контроль за використанням та охороною земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням результатів проведення

земельної реформи, питанням екологічних пріоритетів у використанні земель сільськогосподарського призначення в період здійснення земельної реформи в Україні присвячено низку праць таких відомих учених, як О. Бабаянц (2019), М. Ступень, М. Богіра, О. Ступень та З. Рижок (2019), О. Будзяк та В. Будзяк (2017), О. Дребот та М. Височанська (2015), О. Лазарева (2015), А. Мартин та О. Шевченко (2014), О. Ходаківська (2011), П. Саблук (2007) та ін. Публікації перелічених авторів засвідчують, що впродовж усього часу проведення земельної реформи в Україні триває активний пошук шляхів вдосконалення земельних відносин та економіки землекористування. Напрацьовано системний підхід та розроблено практичні рекомендації щодо ведення землеробства з дотриманням екологічних нормативів. Однак багато аспектів вказаної проблематики залишаються нез'ясованими як із теоретичного, так і з практичного погляду, щодо багатьох позицій ця тема розкрита не в повному обсязі, що негативно позначається в реальних умовах на використанні та охороні земель сільськогосподарського призначення.

Ба більше, не з усіма висновками авторів можна погоджуватися. Зокрема, на наш погляд, не цілком правильний підхід до контролю за використанням і охороною земель пропонує у своїй монографії «Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика» О. Лазарева. Авторка вказаного наукового видання пише, що основна мета децентралізації

влади повинна забезпечити досягнення умови збереження й ефективного використання земель у довгостроковій перспективі та перетворення місцевих громад на їхнього повноцінного власника (Лазарева, 2015, с. 304).

Якщо контролем за використанням і охороною земель займатимуться лише органи місцевого самоврядування, які будуть і повноцінними власниками, то бажаного ефекту чекати годі. Без повноцінного державного контролю за використанням та охороною земель ми можемо в недалекому майбутньому значно погіршити або навіть і втратити якісні показники українських земель. А взагалі, в умовах децентралізації влади місцеве самоврядування має поєднуватися з централізованою системою контролю за законністю владних повноважень на місцях, у тому числі і за використанням та охороною земель.

Постановка завдання. Основне завдання нашого дослідження полягало у розкритті оптимізації використання екологічного потенціалу землі, поглибленні теоретичних і методичних засад оптимізації землекористування в умовах земельної реформи та вирішенні при цьому питань екологічних пріоритетів у використанні земель сільськогосподарського призначення, що повинні ґрунтуватися на певній принциповій основі та спиратися не лише на загальноюридичні, а й специфічні земельно-правові принципи проведення землеустрою. Для більшості нормативно-правових актів України, що регламентують діяльність у сфері охорони ґрунтів, не створена система їхньої реалізації, відсутні необхідні нормативні документи і методики оцінки збитків, завданих земельним ресурсам внаслідок недбалого землекористування. Перелічені особливості спонукають вдосконалити, осучаснити на державному рівні підходи до вирішення питань з дотриманням екологічних нормативів у використанні земель сільськогосподарського призначення.

Методика дослідження та матеріали. В основі методики нашого дослідження лежить системний аналіз – сукупність методологічних засобів дослідження й прогнозування складних процесів, що дають змогу передбачити розвиток усієї системи загалом й використо-

увати для підготовки та обґрунтування організаційних, технологічних та інших рішень.

Вивчено вітчизняні та міжнародні законодавчі й нормативні акти у сфері організації раціонального та екологобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення. Проаналізовано наукові праці вчених з окреслених питань, що засвідчило відсутність системного підходу до вирішення еколого-економічних проблем у використанні земель, недостатню опрацьованість питання розвитку інфраструктури села і підняття життєвого рівня селян – власників землі.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що сьогодні Україна рухається шляхом євроінтеграції, то й підходи до організації використання сільськогосподарських земель повинні відповідати європейським стандартам. Насамперед належить враховувати екологічні аспекти.

Як показують результати дослідження, ситуація, яка склалася в Україні щодо збереження екологічного потенціалу земель в період проведення земельної реформи, погіршується. На це є відомі причини. Серед основних причин погіршення агрономічно цінних властивостей ґрунту є найбільша у світі розораність земель, недостатність внесення органічних добрив, надмірне застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, відсутність або малопільність сівозмін, беззмінні посіви культур, прояви і прогресуючий розвиток водної та вітрової ерозії, забруднення ґрунтів, вузька спеціалізація господарств, споживацьке ставлення до землі та інше, що призводить до виснаження ґрунту, втрат гумусу і деградації земель сільськогосподарського призначення загалом.

Родючість ґрунту – це, звичайно, гумус. Гумусу у наших ґрунтах повинно бути на рівні 3,2–4,5% для Півдня та 5,0–7,0% для Заходу та Центру. Наразі справжній показник коливається від 1,8 до 2,4%. Такі дані оприлюднила доктор біологічних наук О. Бабаянц. «Сплинуть 5–6 років (можливо й раніше), коли ми будемо пожинати плоди нашої убогості мозку у вигляді повної деградації орного шару, що призведе до різкого зниження кількості врожаю та погіршенню його якості будь-якої культури» (Бабаянц, 2019).

Останнім часом і науковці, і практики перестали не тільки займатися сівозмінами, а й навіть говорити про них. Так, аграрний сектор сьогодні не хоче бачити сівозміни, тобто спостерігається повне нехтування впровадженням сталих сівозмін. На це є кілька причин: різноманітні за розміром полів форми господарювання, обмежена кількість культур, які вирощуються в Україні, через значне зменшення поголів'я худоби немає потреби у вирощуванні кормових культур, а через відсутність кормових культур у структурі полів сівозміни сівозміна не є повноцінною та ін. Найбільш згубною є довгограюча дво-пільна сівозміна з озимих пшениці або ячменю та соняшнику чи ріпаку, а найгірше – стерня по стерні. Відмова від сівозміни прискорює нагромадження патогенних грибів, бактерій, заселення ґрунту шкідниками, резистентність бур'янів до гербіцидів, що призводить до передчасного ненормованого вихолощення поживних елементів з ґрунту.

Погіршення родючості земель спричинює також ігнорування в організації використання земель природно-сільськогосподарським районуванням, хоча в Національному плані дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням від 30.03.2016 р. актуалізовано потребу в здійсненні природно-сільськогосподарського районування земель як окремого загальнодержавного заходу (Національний план дій ..., 2016).

Проблема ерозії ґрунтів є однією з найактуальніших проблем сучасності. Інтенсифікація ерозійних процесів та їхнє поширення на величезній території призводять до істотної деградації ґрунтів, завдають великих збитків сільському господарству та загалом ставлять під загрозу безпечний розвиток людства. У світі найбільшу вагу серед процесів деградації мають процеси водної та вітрової ерозії – 56% та 28% відповідно. Це означає, що охорона ґрунтів від ерозії є найважливішою проблемою, без вирішення якої досягнення сталого землекористування неможливе. В Україні щорічно від ерозії втрачається від 300–400 до 500–600 млн т ґрунту. Із продуктами ерозії виноситься до 10–15 млн т гумусу, 0,3–0,9 млн т азоту, 700–900 тис. т фосфору, 6–12 млн т калію, що значно більше, ніж вноситься з добривами (Ерозія ґрунтів ..., 2008).

Перехід до ринкових відносин, зміна форм власності вимагають нових підходів до розробки напрямів збереження, відтворення й підвищення родючості ґрунтів. Нині землевласники повинні орієнтуватися на соціальні умови, враховуючи екологічні наслідки свого господарювання, та виконувати вимоги щодо захисту наданих їм в оренду ґрунтів від деградації, забезпечувати відтворення їхньої родючості (Дребот та Височанська, 2015).

Для повсюдної екологізації землеробства необхідно формувати у землевласників і землекористувачів відповідні знання й потребу вести землеробство з врахуванням наукових підходів, використовувати досвід аграріїв розвинутих європейських держав. Агровиробники повинні діяти за класичним принципом – скільки від землі забрав поживних речовин під час вегетації культури, повертай рівно стільки само та плюсує 10% з наступною культурою.

Розвиток аграрного сектору має потужний вплив на економічну ситуацію в Україні. Проте вітчизняний аграрний сектор в цьому суттєво поступається такому в розвинутих країнах світу, що підтверджується низькою економічною ефективністю сільськогосподарського виробництва (Саблук, 2007). Тому проблема екологізації цієї галузі набуває вирішального значення для її розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності на світовому ринку.

«Мета та завдання парадигми сталого розвитку території найефективніше можуть бути реалізовані при вдосконаленні управління земельними ресурсами, основним напрямом якого повинно бути встановлення відповідальності за вплив на навколишнє природне середовище партнерів, споживачів, працівників, громади тощо. Такий підхід відповідає світовій практиці, яка активно демонструє концепцію корпоративної соціальної відповідальності за екологію, за збереження навколишнього природного середовища» (Ступень, Богіра, Ступень та Рижок, 2019, с. 93).

Щоб досягти раціонального, екологічно безпечного ведення землеробства, організація рільництва територіальних громад повинна базуватися на системному підході, в основі якого має бути правова база, наукові

рекомендації, прозорість джерел фінансування заходів і публічність прийняття управлінських рішень.

У проєкті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» (Верховна Рада прийняла ..., 2020) зовсім нічого не сказано про державний контроль за використанням та охороною земель. Це нагадує поспішність, яку в нашій державі було допущено на початковій стадії земельної реформи, що призвело до помилок під час розподілу земельних масивів на земельні частки (паї) органами місцевого самоврядування і до помилок проєктних організацій під час складання проєктів роздержавлення та приватизації землі.

Сільське господарство є галуззю економіки, в якій виробництво найтісніше пов'язане з природою, проте технічний розвиток і процеси індустріалізації аграрного виробництва призвели до несприятливих змін в екологічній складовій навколишнього середовища (Ходаківська, 2011). Йдеться насамперед про виснаження ґрунтів, застосування хімічно небезпечних технологій виробництва, використання хімічних добрив. Поряд із цим обсяги споживання сільськогосподарської продукції зростають внаслідок збільшення чисельності населення світу.

Сьогодні держава повинна активніше проявити свою регуляторну функцію і застосувати всі наявні важелі в питаннях надання пріоритету екології землеробства та охороні й збереженню земельних ресурсів. Такі дії з боку держави вже розпочато. Так, з першого січня 2019 року вступив у дію Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питань колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» (2019), який спрямований на виправлення частини перелічених недоліків. А 30 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла законопроєкт «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» в цілому (Верховна Рада прийняла ..., 2020). Відповідно до цього закону запуск

ринку землі в Україні відбудеться 1 липня 2021 року.

Доки навколо ринку землі метушня й політичні розбірки, українська економіка ще може не відчувати тривожних сигналів про кризу. Однак, як тільки настрої поміняються, не буде ні програм МВФ, ні підтримки ЄС чи Світового Банку, чи задумуються зарубіжні інвестори про доцільність інвестувати в українську економіку, а в додачу нераціональне, екологічно не обґрунтоване використання земель – в економіці країни можуть відбутися непередбачувані речі. Зрозуміло єдине, що за таких підходів до організації використання земель світова економічна криза позначиться і на економічному розвитку України.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Погіршення в країні екологічних умов, посилення процесів деградації ґрунтів, проблеми з виробництвом безпечних для людини продуктів харчування породжують потребу змінити усталену в Україні стратегію розвитку землеробства. Очевидно, що шлях подальшої інтенсифікації галузі за допомогою техногенно-хімічних засобів, які зараз активно використовують агрохолдинги і крупні агроформування, економічно нерентабельний та екологічно небезпечний. Тому на сучасному етапі перед людством стоїть питання забезпечення такої взаємодії компонентів системи виробництва, за якої високі темпи економічного зростання та задоволення потреб населення збігаються зі збереженням та відновленням якості довкілля, особливо якості земель сільськогосподарського призначення. Ці проблеми повинні щоденно вирішуватися на глобальному, національному та регіональному рівнях. Агровиробникам належить із розумінням і відповідальністю підходити до обов'язкового дотримання та реалізації екологічних імперативів, визначених законодавством, та впровадження екологічних вимог у виробничо-господарську діяльність на всіх стадіях, етапах і процесах виробництва того чи іншого виду сільськогосподарської продукції.

Для збереження земельних ресурсів у нормальному стані для прийдешніх поколінь потрібно докорінно змінити підходи до землеробства. На законодавчому рівні необ-

хідно встановити вимоги до землевласників і землекористувачів: забезпечити ведення землеробства лише з дотриманням екологічних нормативів, системи землеробства мають бути екологічно безпечні, високопродуктивні,

грунтозахисні, енергоощадні й адаптовані до відповідних ґрунтово-кліматичних умов різних регіонів України. За недотримання цих вимог належить позбавляти права землекористувача на використання землі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Бабаянц, О., 2019. *Невідворотність кліматичних змін ... І не лише. Застереження аграріям на 2019–2020 рр.* [online]. Доступно: <https://www.agroone.info/publication/nevidvorotnist-klimatichnih-zmin-i-ne-lishe-zasterezhennja-agrarijam-na-2019-20-rr/> [Дата звернення 3 березня 2020].

Будзьяк, О. С. та Будзьяк, В. М., 2014. Проблеми управління екологічно безпечним землекористуванням. *Агросвіт*, 5, с. 3–9.

Верховна Рада прийняла закон про ринок землі, 2020. [online]. Доступно: <http://day.kyiv.ua/ru/news/310320-verhovnaya-rada-prinyala-zakon-o-rynke-zemli> [Дата звернення 4 квітня 2020].

Дребот, О. та Височанська, М., 2015. Аналіз сучасного стану використання земель аграрними підприємствами Рівненської області. *Економіст*, 8, с. 15–18.

Ерозія ґрунтів – загроза їх родючості, 2008. [online]. Доступно: <http://www.golos.com.ua/article/193664> [Дата звернення 19 лютого 2020].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питань колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні», 2019. [online]. Доступно: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19> [Дата звернення 10 лютого 2020].

Лазарева, О. В. 2015. *Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика: монографія.* Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили.

Мартин, А. Г. та Шевченко, О. В., 2014. Проблеми охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах завершення земельної реформи. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*, 1–2, с. 48–56.

Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 271-р., 2016. [online]. Доступно: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-%D1%80> [Дата звернення 22 січня 2020].

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», 2019. [online]. Доступно: <https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/184375.html> [Дата звернення 12 лютого 2020].

Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 60-р., 2018. [online]. Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/pitannya-peredachi-1> [Дата звернення 12 лютого 2020].

Саблук, П. Т., 2007. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*, 2, с. 3–6.

Ступень, М., Богіра, М., Ступень, О. та Рижок, З., 2019. Екологічні пріоритети використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Аграрна економіка*, 12(3-4), с. 90–95.

Ходаківська, О. В., 2011. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку. *Економіка АПК*, 10, с. 23–30.

Стаття надійшла 07.04.2020

